

KERTINĖ PARAŠTĖ

Nenugalėtoji Lietuva

Šitokių vardu išleista Lietuvoje knyga šiomis dienomis pasiekė mus. Tai yra 597 puslapių knyga, kurios antrinė antraštė yra: „Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentais“. Jos sudarytojas yra Algimantas Liekis. Išleista Vilniuje Valstybinės leidyklos centro. Kadangi knyga yra pažymėta Nr. 1, tad reikia suprasti, kad galima laukti ir tolimesnių laidų.

Šios knygos vertė yra ypatingai ta, kad joje yra sudėti įvairūs Lietuvos katalikų atstovų raštai komunistinės valdžios pareigūnams, nekalbant, žinoma, apie tai, kad yra ir apšiai komunistinių instrukcijų, kaip turi būti persekiojami tikėjimas. Platus yra joje įdėtas fotografijų skyrius, kuriame yra ir mums nematytų nuotraukų. Tarp jų yra pažymėtina arkivyskupo Mečislovo Reinio kalinio nuotrauka.

Gal pats įdomiausias dalykas, kuris kam atrodys nelauktas knygoje, skirtoje dokumentuoti Lietuvos kančioms, tai įdėjimas patoje pradžioje „Lietuvių Chartos“ teksto, būtent to išeivijos dokumento, kuris išeiviams, prieš išsiskirstant iš Vokietijos, kaip tam tikra išeivijos konstitucija buvo paskelbtas. Kas apsisprendė šį dokumentą įdėti šioje Lietuvos kėntėjimų dokumentų knygoje, matyti, gerai suprato abu dalykus: ir kad lietuviškos išeivijos negalima atskirti nuo lietuvių tautos, ir kad išeivijos kėntėjimai bei

pastangos yra dalis tos nenugalėtos Lietuvos, kuriai dokumentuoti ši knyga buvo išleista.

Daugiausia dokumentinės medžiagos yra čia sukaupia iš 1971-1976 metų laikotarpio. Ankstesnis laikotarpis – tarp 1940-1975 metų – mažiau yra dokumentuotas. Apskritai, šio rinkinio medžiaga yra labai dalykiška. Tai bus tikras lobynas ateities istorikui, kuris domėsis šiuo Lietuvos istorijos laikotarpiu. Iš jo jis matys, kad apie kokį išvidinį lietuvių tautos sąlytį su komunistine sistema nėra pagrindo kalbėti. Čia yra ne tik atskirų asmenų, bet ir įvairių organizacijų dokumentai. Jie apima įvairius visuomenės sluoksnius. Pareiškimai prieš sistemą, vienokio ar kitokio pobūdžio, yra surinkti plačiai – ne tik parapijų pareiškimai įvairiems valdžios sluoksniams, bet ir iš kolchozų įvairūs pareiškimai.

Be abejo, čia yra apšiai medžiagos ir apie tai, kaip patys Lietuvos žmonės buvo priversti kooperuoti su komunistine administracija ir skausmingai reikštis tų žmonių atžvilgiu, kurie herojiškai išėjo ginti savo ir visuomenės teisių. Jei šie dokumentai bus daugeliui jų kėntėjimų įvertinimas, kitiems jie bus skaudus praeities prisiminimas. Čia, žinoma, nėra šios knygos vertinimas, bet tik trumpas pranešimas išeivijos visuomenei, kad Lietuva yra gyva.

V. Bgd.

Aukos, pralietas krauju dėl Tėvynės nebuvo beprasmiš. Prisiiminti tuos, kurie žuvo, kovojo ir kėntėjo, svarbu ne tiek dėl jų pačių, kiek dėl tų, kurie gyvena, kurie gyvena, kad niekad neužmirštume: laisvę ir nepriklausomybę nedovanojama; laisvę ir nepriklausomybę sunku išsikvoti, bet labai lengva prarasti.

Iš Algimanto Liekio pratarinės knygos *Nenugalėtoji Lietuva*

Iš knygos „Nenugalėtoji Lietuva I“ (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993): Partizano Juozo Lukšos grupė, 1950 m. spalio 3 d. grįžusi iš Vakarų. Iš kairės: K. Širvyys (Sakalas), Juozas Lukša (Skirmantas), B. Trumpys (Rytis).

Šiame numeryje:

Rezistencijos dokumentų rinkinys • Lietuvos ir išeivijos santykiai • Sukilimas laisvei – ne kerštui • Laiškai iš Tarptautinio teatro festivalio Vilniuje (4) • Jono Juškačio eilėraščiai • Apie naująjį Lietuvos meną • Nuomonės ir pastabos

Apie tautos kamieno ir jo atšakų santykius

Programiniai metmenys

TOMAS REMEIKIS

I. MASINĖS EMIGRACIJOS FENOMENAS

Kaip ir daugelis tautų, esame pasklidę pasaulyje, mūsų tautos apimtis negali būti pilnai apibūdinta nei žmonėmis, nei kultūra, egzistuojančiais lietuvių istorinėje erdvėje. Tai ypač tiesa šiame masinės komunikacijos ir globalizacijos amžiuje.

Lietuvių tautos atveju mes kalbame apie diasporą, kurią porcingai pralengia savo dydžiu ir įtaka tautos kamienui tik žydai, armėnai ir gal airiai. Pastarąjį šimtmetį lietuvių kilmės žmonės, gyvenę ir gimę už Lietuvos ribų, sudaro turbūt nemažiau kaip ketvirtį visų gyvenusių lietuvių kilmės žmonių. Žinoma, didesnė jų dalis įsiliejo į kitų tautų eiles, bet savo laiku, savo tautinio sąmoningumo metu, jie turėjo ryšį su tėvyne ir per tai įtaką jos ateiti. Šiandieną labai įdomus išeivijos skaičius yra labai mažas, geriausiai atveju, pavyzdžiui, Amerikoje galetume jį piskaityti kokį šimtą tūkstančių žmonių (nors pasisakiusių esančių lietuvių kilmės čia yra aiškiai daugiau negu milijonas).

Tačiau ši maža ir sąmoninga grupė lietuvių, savo padėtimi ir žmogiškais resursais, turi aiškia įtaką ne vien į tautos gyvenimą, bet ir į gyvenamojo krašto politiką. Manau, kad nedaug kas užprotestuos teiginį, jog lietuvių išeivija praėjusiu penkių dešimtmečių laikotarpiu ne vien palaikė lietuvių tautos sąmonėje alternatyvią sovietinei ateities Lietuvos viziją, bet taip pat sukūrė išliekančių kultūrinių vertybių, kurios okupacinio režimo buvo niokojamos ar iš viso išmestos iš tautos gyvenimo. Taip pat aki vaizdu, kad didžiosios Vakarų demokratijos pusmąį nepripažino Lietuvos valstybės sunaikinimo iš dalies ir dėl išeivijos pastangų. Todėl nenuostabu, kad šiandieną Lietuvos ministras pirmininkas ir Seimo atstovai randa prasme dalyvauti čia, Detrote, svarstybose apie tautos ir išeivijos santykių problemas.

Tautos ir išeivijos santykių problematika kyla iš daugelio sociopsichologinių ir istorinių aplinkybių. Norint suprasti ndienius tautos ir išeivijos santykius, manau, verta bent trumpai prisiminti masinės emigracijos variklių pobūdį ir pasekmes.

Santykių tarp tautos kamieno ir jo atšakų emigracijoje buvo ir bus daugiau ar mažiau pažymėti tautos dalių interesų ir požiūrių išsiskyrimu, didesne ar mažesne

įtampa tarp jų. Įtampa tarp tautos dalies Lietuvoje ir išeivijoje akivaizdi ir šiandieną. Ši, sakykime, istorijos patvirtinta, taisyklė yra emigracijos priežasčių ir pobūdžio pasekmė.

Masinės emigracijos fenomenas yra susijęs su radikaliais politiniais, religiniais ir ekonominiais pertvarkymais, perversmais, revoliucijomis ir karais įvairiose visuomenėse. Didieji istoriniai įvykiai, kaip Reformacija ir religiniai karai, tautinės ir liberalinės revoliucijos devyniolikto amžiuje siekusios demokratinių reformų ir tautinių valstybių. Industrinės revoliucijos socialinės ir ekonominės traumos išaukė ir masinės emigracijos. Ypač kapitalistinės industrinės visuomenės kūrimasis, pareikalavęs didelės kainos iš žmonių nedarbo, skurdo ir išnaudojimo pavidalo, yra stipriai susijęs su masinėm emigracijom iš Europos. Dėl to atsirado tautos tautose, geografinė tautų dispersija. Tautos ir jos vaikų imigraciniuose kraštuose santykių klausimas tapo valstybine ir tarpvalstybine problema.

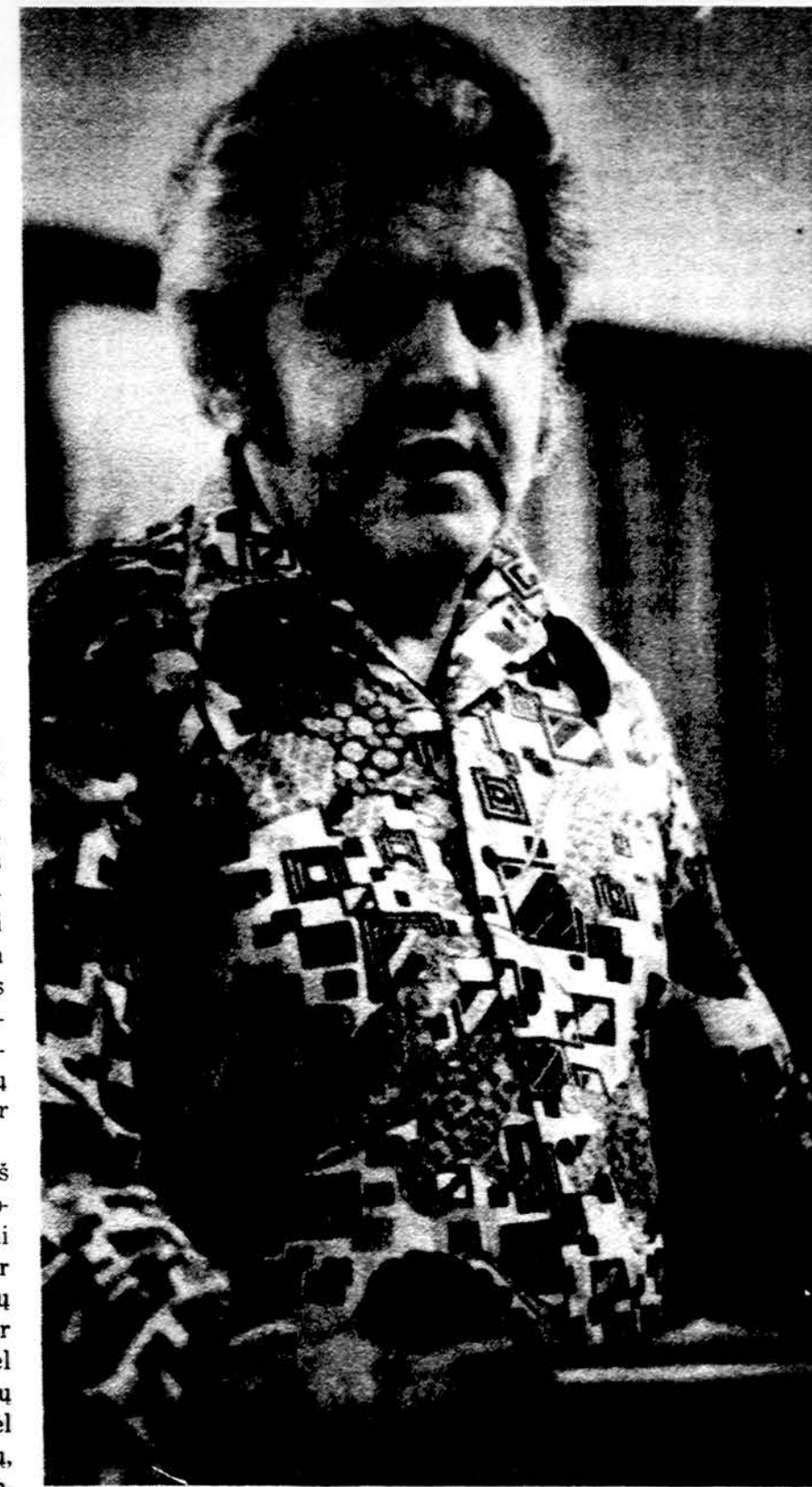
Įtampa tarp tautos dalių iš dalies kyla iš emigracijos socialinio pobūdžio. Emigrantai paprastai atstovauja grupėms ir klasėms, kurios dėl pertvarkymų praranda savo padėtį, galią ir vaidmenį visuomenėje. Todėl emigracijos, kurios turi aiškų ideologinį pagrindą ir kyla dėl religinių ar politinių priežasčių, gali turėti itin priešiškus santykius su tautos kamieniu, jo valdanciąja klase. Ekonominė emigracija, ypač kad ją sudaro daugiausia neelitiniai tautos sluoksniai, yra bent potencialiai neutraliai nusiteikusi tėvynaičių atžvilgiu.

Reikia taip pat pažymėti, kad santykius tarp tautos ir jos išeivijų formuoja geografinis ir kultūrinis atstumas tarp jų. Eventualiai išeiviai vis daugiau priima gyvenamo krašto vertybių hierarchiją ir politinę kultūrą, kurios daugiau ar mažiau skiriasi nuo palikto krašto kultūros. Taip, pavyzdžiui, tarp demokratiškai nusiteikusios išeivijos ir į paternalizmą bei autoritarizmą palinkusios tautos atsiranda nesuskalbijimas, viens kito nesupratimas ir net priešikumas. Laiko, kultūros ir geografinio atstumo tampa problematiniais.

Nors tautos ir jos išeivijos interesai, vertybės bei požiūriai neišvengiamai kiek išsiskiria, tai nereiškia, kad santykiai turi būti priešiški, o anaipol gali būti ir labai simbiotiški. Santykių pobūdis priklauso ir nuo tautos, ir nuo išeivijos politikos, viens kito traktavimo. Nors čia kalbėsiu daugiausia apie valstybinės politikos išeivijos atžvilgiu modelius, reikia pabrėžti, kad tų modelių kontūrai priklauso ir nuo išeivijos nusiteikimo tėvynės atžvilgiu, apie ką bent trumpai norėsiu užsiminti.

II. LIETUVOS POŽIŪRIS I IŠEIVIJĄ ISTORINĖJE PERSPEKTYVOJE

Lietuvos politika išeivijos atžvilgiu po nepriklausomos tautinės valstybės sukūrimo

Dr. Tomas Remeikis

Vytauto Maželio nuotrauka

1918 metais kito su istorinėmis sąlygomis. Galima identifikuoti bent tris laikotarpius ir politikos modelius.

1. Laissez faire laikotarpis ir politika. Laissez faire politika maždaug sutampa su pirmuoju tautinės nepriklausomos valstybės laikotarpiu. Ši politika propagavo bedarbių arba gyventojų pertekliaus eksportą ir dolerių importą. Žmonių nutekėjimas funkcionavo kaip dalinis socialinės taikos užtikrinimas, o emigrantų atgal siunčiamas kapitalas ir sugrįžusieji prisidėjo prie gyvenimo standarto kelimo ir kartu socialinės taikos stiprinimo. Nepriklausomos Lietuvos pilietybės ir nuosavybės įstatymai tokia politika net neprieštaravo. Kultūriškai tačiau išeivija buvo palikta Dievo valiai, galima sakyti, kad tautiškai ji buvo nurašyta į nuostolius.

Čia svarbu pažymėti, kad pozityvi politika išeivijos atžvilgiu pradėjo atsirasti apie 1935 metus, daugiausia per nevalstybines pastangas. Pasaulio lietuvių kongresas 1935 metais įkūrė Pasaulio lietuvių sąjungą, kurios tikslas buvo išvystyti bendradarbiavimą tarp tėvynės ir emigracinių kolonijų. Prasidėjo šios tautos jau plačiau organizuotos kultūrinės bendravimas (kaip, pavyzdžiui, tautinės olimpiados). Tačiau prezidento Smetonos vyriausybė Pasaulio lietuvių sąjungą atsisakė remti, ji efektyviai niekad nesuorganizavo. Vyriausybės politika čia tikriausiai atspindėjo baimę, kad emigracija, kuri buvo suskilusi į

kokie bebūvo režimo norai, atsirado tiesioginio santykiavimo, nors ir labai riboto, reiškiniai: moksliniai ir kultūriniai ryšiai, giminių, draugų ir kaimynų atradimas.

Dalinis sovietinio režimo atsileidimas pokario išeivijos atžvilgiu buvo besikeičiančių sovietų visuomenės ir valstybės poreikių išdava. Senieji, vadinami „progresyvieji“ išeiviai, kuriuos sovietinis režimas dosniai rėmė materialiai ir kitomis dovanomis kaip savo penktąją koloną, baigė išmirti ir reikėjo ieškoti jiems pakaitalo. Santykiavimas su pokario išeivija, ypač jos jaunesniąją kartą, pradėjo darytis potencialiai naudingas, bent KGB akimis. Išeivija tačiau turėjo savo interesus ir, manau, gali didžiulius, kad, nors ir didelės buvo tam pastangos, tik vienas kitas išeivis perėjo į sovietinę stovyklą.

Išeivijos dalies atsivėrimas tėvynnei, „veidu į Lietuvą“ politika suskaldė išeiviją į „tautininkus“ ir „valstybininkus“, kaip kadaise formulavo Kęstutis Keblys. Iki pat nepriklausomybės atstatymo „valstybininkai“ žiūrėjo į „tautininkų“ propaguojamą santykių su Lietuva politiką kaip jos interesų išdavamą. „Valstybininkų“ požiūriu santykiai galėjo būti vystomi tik per sovietinę valdžią ir jos institucijas ir todėl jie prieštaravo ir okupacijos nepripažinimo doktrinai ir vedė išeiviją į sovietinės žvalgybos rankas. Sovietinio režimo institucijų žmonėmis-komunistais nebuvo galima pasitikėti. Iki šiai dienai išeivijoje yra išlikęs stiprus nepasitikėjimas buvusiais komunistais, ar jie būtų buvę vadinamais „burokėliais“, ar „ridikėliais“. Dėl tos priežasties išeivija stipriai rėmė Landsbergi ir sunkiai susigyvena su darbių laimejimu. O dėl išeivijos daugumos, darbiečiai dar turi įrodyti savo ištikimumą demokratijai ir nepriklausomai Lietuvai. Toks nusiteikimas, aišku, negali neveikti išeivijos santykių su dabartine vyriausybe.

3. Priestaravimų laikotarpis ir politika. Trečiuoju laikotarpiu, kuris prasidėjo su pilnu nepriklausomybės atstatymu 1991 metais, politika išeivijos atžvilgiu nėra nusistovėjusi, ji dar yra formulacijos stadijoje. Neturint pozityvių istorinių modelių, per trumpą laiką sunku buvo suformuluoti naują išeivijos politiką, neužteko nei laiko, nei žmonių. Išeivija nepriklausomybės sulaukė netikėtai, kaip kad turbūt ir Lietuva ir visas pasaulis. Apie santykius net nepagalvojo. Ir Lietuva reagavo į išeiviją pagal laiko sąlygas. Atseit neturime gerai apsvaistytos santykių modelio nei Lietuvoje, nei išeivijoje. Iki šiol tie santykiai buvo gaivališki ir dažnai prieštaraujantys. Viena vertus, Lietuva išeivijai pripažįsta nepaprastą politinį ir kultūrinį vaidmenį sovietinės nakties metais, kita vertus, išeivija yra diskriminuojama politinių ir ekonominių teisių sferose. Išeivijos reakcija svyruoja nuo euforijos ir entuziazmo padėti tautai sukurti geresnį gyvenimą bei demokratine santvarka ir nusivylimo Lietuvos valdžia ir žmonėmis dėl plačiai paplitusios korupcijos, demokratinių normų nesilaikymo, darbo

(Nukelta į 2 psl.)

Sukilimas laisvei — ne kerštui

ADOLFAS DAMUŠIS

Po 50 metų sovietinio melo pasauliui ir apie įvykusį sukilimą prieš sovietinį terorą Lietuvoje, jo gaudžią sukaktį minint visoje Lietuvoje, svetimų valstybių spaudoje (Lenkijoje ir Vokietijoje) pasirodė straipsniai (rašyti mūsų tautiečių), niekinantys to įvykio dalyvius ir patį sukilimą. Sovietinis melas galėjo trpti tik Sovietijoje, laisvajame pasaulyje jo pratešimas nepriimtinas. Ypač sunku pakelti šmeižtą ir kovoti prieš jo daromą žalą to sukilimo dalyviams, kurie, nebijodami mirties, išėjo kovoti prieš okupantą ginti savo žemės ir žmoniškios laisvės.

Nepagrįstas sukilėlių ir sukilimo niekinimas verčia pasisakyti. Tad čia pateikiu tris autentiškas nuomones asmenų, aktyviai pasireikšusių Antrojo pasaulinio karo sąmąsėje. Jos orientavo sukilėlius bei išreiškė nuotaiką, kuria sukilimas vyko. Viena iš tų nuomonių iškilo prieš sukilimą, kitos dvi sukilimo metu.

1. 1940 metais birželio 20 dieną, tai yra šestąją pirmosios sovietinės okupacijos dieną, žymus Lietuvos politikas prelatas Mykolas Krupavičius aplankė sovietų okupuotos Lietuvos prezidentą Justą Paleckį ir bandė prezidentą įtikinti, kad pokalbioje su Sovietų Sąjungos vyriausybe jis naudotų visus priimtinius išmintingus sutarimus, siekdamas visų mūsų pagrindinio tikslo — Lietuvos nepriklausomybės išlaikymo.

Prezidento Justo Paleckio atsakymas buvo atviras ir gaudantis. Jis Krupavičių įspėjo, kad Lietuva išsilaikys daug nepalankių vyriausybė neturi jėgos užkirsti jiems kelią. Maskvos sprendimai bus vykdomi intensyviai ir žiauriai.

Krupavičius tuojau painformavo dr. Igną Skrupskelį, katalikų dienraščio *Dvidešimtas amžius* redaktorių, apie tą ateities grėsmę.

Kitą rytą, 1940 metų birželio 26 dieną, dienraštyje *Dvidešimtas amžius* pasirodė atsargus, giliai apgalvotas Skrupskelio įspėjimas:

„Šių dienų sąmąsėje mes privalome neužmiršti, kas specifiskai yra mūsų:

— to reikalauja sveika tautinė savigarda,
— to reikalauja tėvų palikimas ir mūsų pareiga tautos ir valstybės ateičiai“.

Šis kiek užslėptas saugumo spaudos cenzoriaus atžvilgiu, bet labai prasmingas įspėjimas buvo raginimas mums visiems budriai budėti ir ginti tai, ko reikalauja mūsų tautos ir valstybės ateitis.

Po poros savaitių, liepos 12 dieną, 1940 metais, Ignas Skrupskelis buvo NKVD areštuotas ir su 2,000 kitų asmenų, vadovavusių kultūriniam, socialiniam, politiniam Lietuvos gyvenimui, įkalinti Gulago koncentracijos stovyklų sistemoje. Skrupskelis buvo įjungtas ir vergų eilės — Kotlas Vorkuta geležinkelio tiesti. Išankintas bado, šalčio ir fizinio išsekimo jis mirė 1941 metais.

2. Lietuvių aktyvistų fronto vadovybėje užsienyje, svarstant LAF veiklos linkmę, jau karui tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos vykstant, iškilo du radikaliai skirtingai.

Keli autoritetingi linkmės šalininkai skatino į artimesnį ir glaudesnį bendradarbiavimą su vokiečiais. Jų manymu, vokiečiams karą laimėjus, Lietuvai susidarys palankesnės sąlygos Lietuvos savarankiško valstybingumo atkūrimui.

Antroji nuomonė buvo demokratines linkmės. Ją rėmė Ernestas Galvanauskas, Antanas Macina, Petras Karvelis, Rapolas Škipitis, Juozas Katilius, Vytautas

Dr. Adolfas Damušis, vienas iš 1941 metų sukilimo organizatorių. Laikinojoje vyriausybėje vienas iš ministrų ligi jos suspendavimo, dalyvavęs Lietuvos aktyvistų fronte, vėliau Lietuvos fronte, vienas iš VLIKo organizatorių ir jo vicepirmininkas 1943-1944 metais. Nacių areštuotas 1944 metais ir kalintas Vokietijoje ligi jos kapituliacijos.

Vytauto Maželio nuotrauka

tas Vaitekūnas ir kiti. Jie buvo nuomonės, kad vokiečiai prieš pasaulines demokratijas — Jungtines Amerikos Valstybes, Didžiąją Britaniją, Kanadą, Prancūziją, karo nelaimės. Dugunus nusistatymą Ernestas Galvanauskas formulavo šiais žodžiais:

„Tikrume mes negalime bent kuo padėti nei vokiečiams, nei kitiems. Kiekvienas, su kuo mes turėsime glaudesnius ryšius, nėra savyje tikslas, bet tikslas priemonė mums kovojant už savo idealus. Laikas keisis, taip lygiai ir mūsų metodai keisis, bet mūsų tikslas paliks tas pats — visomis galimomis priemonėmis išsaugoti tautos gyvybę ir atkurti Lietuvos nepriklausomybę“.

Tokiai egzilinio Lietuvių aktyvistų fronto krypčiai Vilniaus ir Kauno LAF štabų nariai visuotiniai pritarė.

Kauno bei Vilniaus LAF štabuose fašistinės krypties asmenų nebuvo. Tai patvirtina ir toks faktas — 1941 metų liepos mėnesio antroje pusėje radikali fašistinė lietuvių grupelė skundė Lietuvių aktyvistų frontą ir Laikinąją vyriausybę vokiečiams kaip demokratų, besizvalgančius į Jungtines Amerikos Valstybes ir į Didžiąją Britaniją.

Be abejo, tai buvo tiesa. Bet anais laikais jos atskleidimas naciams buvo labai „nekoledžiškas“ veiksmas.

3. Trečioji nuomonė buvo išreikšta sukilimo dalyvio, dabartinio dr. Kazio Ambrozaičio, tuo metu studento. Dalis Viliampolės būrio sukilėlių pirmąją karo dieną popiet persikėlė per Nerį, užėmė ir įsikūrė Senamiesčio pirmosios nuovados patalpose. Tą dieną šis būrys jau išgveno baugius karinius įvykius. Kazys Ambrozaičis, aprašydamas to ju dalinio veiklą, taip apibūdino kovotojų sukilėlių nuotaiką:

„Prasideda dienos, kada savi-sauga tik instinktas tvarko. Tai gražiausios valandos, kada su kovos draugais eini porą mirtį ir jos visai nematai“ (*U laisvę*, 1956, Nr. 10/47, p. 28).

Tokios nuomonės, prieš 40-50 metų sutartos bei paskelbtos,

itaigavo sukilėlių veiklą ir jos pobūdį.

Pirmoji įspėjo ir ragino budėti savo valstybės sargyboje ir ją ginti.

Antroji ryškino LAF veiklos linkmę — ir sovietai, ir naciai yra Lietuvos priešai.

Trečioji apibūdino, kokia dvasia sukilėliai jungėsi į kovą už laisvę bei teisę Lietuvai laisvai ir nepriklausomai tvarkytis.

Ir kaip tų nuomonių ir veiklos linkmė yra radikaliai skirtinga nuo Tomo Venclovos sukilimo vertinimo ir neteisingo sukilėlių apšaukimo nacių agentais lenkų laikraštyje *Rzeczpospolita* 1993 m. sausio mėn. 9-10 d. ar *Drauge* birželio 12 d. ir *Lietuvos aido* birželio 19 d.

Nuo jo neatsilikio ir Aleksandro Slavino Vokietijos savaitraštyje *Die Zeit* Nr. 26, 1993 m. liepos 2 d. Visus sukilėlius ir jiems vadovavusius bei reprezentavusius, kaip Kazį Škirpą, Juozą Brazaitį ar Leoną Prapuolienį, apšaukdamas Abwehr'o agentais.

Anksčiau paminėtos trys aktyvistų nuomonės nejaudina mažiausios pataikaujančios tendencijos kuriai vienai kovojančiai pusei. Sukilėliai jungėsi į kovą tik vieno tikslo siekiami — atsikratyti žiauraus okupanto, siekti laisvos Nepriklausomos Lietuvos. Jų priekyje stovėjo dori Lietuvos vyrai, patriotai, idealistai — nepataikaujantys nei komunistui, nei fašizmui ir ne antisemitai. Vienintelis tuo laikui priešas buvo sovietinis barbariškas, žmogaus teisių pažeidimo ir žiaurios mūsų tautos naikintojas. Palankus momentas buvo panaudotas vieninteliu tikslui — valstybinės Nepriklausomybės atkūrimui.

Naujojo okupanto bandymai įjungti lietuvius į bet koki savo naudai planą nepavyko — tar-nauti okupantui tauta nenuėjo. Todėl ir Tomo Venclovos ir Aleksandro Slavino teiginiai, priker-giant lietuviams nacizmą ar antisemitizmą, neturi jokio pagrindo.

KUO REMIASI SUKILIMO Oponentai

Tomas Venclova skelbia, kad sukilėliai yra „nacistinės valstybės agentai, prasikaltę ir žydams, ir lenkams, ir patiems lietuviams“. Aleksandras Slavinas vokiečių spaudoje, savaitraštyje *Die Zeit*, teigia, kad Lietuvių aktyvistų fronto vadovybė buvo Abwehr'o agentai. Kuriuo gi pagrindu tokie kaltinimai lietuviams yra metami?

Čia nereaguojama į Slavino straipsnyje minimus atskirų asmenų išsireiškimus, kurių jis daug panaudoja, „studijuodamas“ Kazio Škirpos parašytą knygą *Sukilimas*. Slavinas stengiasi pažeminti Kazį Škirpą, kuris, kaip aktyvus Lietuvos diplomatas, savo veiklą detališkai aprašė savo knygoje. Slavinas naudoja šiuos aprašytus faktus ir „papošia“ savo prielaidas. Škirpos susitikimai su įvairiais Vokietijos pareigūnais nėra jokia kaltinamoji medžiaga jam. Tai yra tik jo aktyvumo ir pastangų žymė, jam siekiant pasitarnauti Lietuvai, atsidūrusiai labai sunkiose aplinkybėse didžiųjų diktatorių kovos lauke.

Slavinas visose Baltijos valstybėse priskaito ištremtųjų į Gulago stovyklų sistemą tik 22,657 asmenis, kai tuo tarpu vien Lietuvoje buvo areštuota, deportuota apie 600,000 asmenų. Iš jų sunaikinta 473,185. Ir deportacijos štabuose Slavinas randa tik 4 žydų tautybės asmenis, šalia 13 lietuvių ir kelių dešimčių rusų bei kitų tautybių asmenų. Ne tie pateikti skaičiai, bet atliktos funkcijos tame darbe yra lemiamos reikšmės — daugiau nei skaičiai.

Slavinas labai kukliai pamini, kad tos deportacijos palietė kelias dešimtis tūkstančių asmenų. Tuo tarpu yra žinoma, kad iš trijų Baltijos valstybių, Lietuvos, Latvijos ir Estijos, buvo deportuota apie vieną milijoną piliečių. Slavino straipsnyje *Die Zeit* daug panašius tendencingai „sušvelnintų“ užuominų, o tuščios žodinės propagandos, be įrodymų, irgi nemažai.

Mums gi rūpi vienas pagrindinis Tomo Venclovos ir Aleksandro Slavino straipsniuose mestas kaltinimas — sukilėlių prasižengimas žydams. Paryškinant šiu abiejų opentų tvirtinimų klaidingumą, čia paliečiami tik trys opausi klausimai: Kas yra holokosto autoriai ir vykdytojai?

Ar tinka Stahleckerio laišką Himmler'ui naudoti kaip tikrą „itikinamąjį faktą“?

Ar yra pagrindo Einsatzgruppe vadovo Lietuvoje Jaeger'io žydų žudynių vykdymą priskirti lietuviams?

Kas yra holokosto autoriai ir vykdytojai?

Reinhard Heydrich, kuriam 1939 metų sausio mėnesį buvo pavestas visas holokosto mechanizmo sukūrimas ir jo vykdymas, jau 1939 m. rugsėjo 21 d. turėjo subūręs 3,000 Gestapo vyrų tam uždaviniui vykdyti. Jie buvo suskirstyti į keturias Einsatz grupes: A, B, C, D. Kiekvieną grupę turėjo po penkis komandas: 1, 2, 3, 4, 5. Prieš karo pradžią tos Einsatz grupės buvo paskirstytos tarp Šiaurės, Vidurio ir Pietų Wehrmacht'o armijų. Einsatz grupių komandos sekė fronto karinius dalinius ir nuo pirmos dienos vykdė holokosto uždavinius.

SS brigados generolas Franz W. Stahlecker buvo vyriausias holokosto vykdytojas Ostland'e (rytų kraštuose). Pirmą karo dieną, 1941 m. birželio 22 d., jis, atvykęs į Tilžę, Einsatz grupę A davė įsakymą sunaikinti visus žydus ir komunistus 25 kilometrų pločio juostoje, nuo Palangos iki Vištyčio ežero. Einsatz grupė A, pagalbai pasiūkus Tilžės gestapininkus, tą uždavinį įvykdė. Po Antrojo pasaulinio karo visos tos operacijos dalyviai buvo patraukti Vokietijos teisman ir Ulm'e nubausti.

Stahlecker'io „itikinamųjų faktų“ tikrovė

Generolas Stahlecker nuo savo veiklos pradžios stengėsi įtraukti vietinius okupuotų kraštų gyventojus į keršijimo žydams darbą. Jis tikėjo, kad gyventojai, nuo kurių žydų nukentėjo, savo iniciatyva imsis keršto veiksmų. Stahlecker'is skatino policiją traukti vietinius gyventojus į holokosto vykdymą taip, kad Einsatz grupių iniciatyva ir direktyvos tuo reikalu nebūtų nei jaučiamos, nei pastebimos ir kad niekad neiškiltų viešumon.

Savo raporte Himmler'ui jis skundėsi, kad jam nesiseka įjungti vietinius gyventojus į holokosto vykdymą, jie nenori kerštauti. Bet jis [Stahlecker] nesiliovė ir ta kryptimi veikė įvairiais būdais. Jis skatino savo vienetus kurti vadinamus „itikinamuosius faktus“. Tokį „itikinamąjį faktą“ jis pats parašęs ir Himmler'ui, kuriam pasigirdamas pranešė, kad jam atvykus į Lietuvą, 1941 m. birželio 25 d. lietuviai aktyvistai ir partizanai naktį iš 25 dienos ir 26-ąją išžudė 1,500 žydų ir sužudo 60 namų Vilijampolėje (Kauno priemiestis). Tuo metu Kaunas turėjo arti 150,000 gyventojų, jų tarpe 30,000 žydų. Nei žudynių, nei lavonų daugeliu atvejų tikrintame rajone pėdsakų nerasta. Lietūkio garazų įvykis Kaune buvo išaiškintas. Jį saugojo SS Einsatz grupės nariai ir daugelį botagais žydus, priverstus nešti iš garazų arklių mėšlą nuogomis rankomis į kiemą. To įvykio pabaigoje buvo matomi dviejų trijų žydų lavonai sunėsto mėšlo krūvoje. Garazė dirbusius žydus prižiūrėjo savanoriška Klimaičio grupė, kuri tvirtino neužmušusi nė vieno žydo, tik mušiami atlygino tiems, kurie, jiems esant suimtiems, tardymo metu lupę gyvus nagus. (Stahlecker's report to Heinrich Himmler on Oct. 15, 1941. Helmuth Krausnick, Die Truppe des Weltanschauungs Krieges, Teil 1. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1981, pp. 206-210). O tačiau daug autorių, aprašinėdami karo įvykius Lietuvoje, tą Stahlecker'io „itikinamąjį faktą“ naudoja kaip tikrą faktą. Tai daro ir Aleksandras Slavinas *Die Zeit* savaitraštyje.

SS Obersturmbahnführer Eringer savo raporte „Padėtis ir sąlygos“ (Situation and Conditions) 1941 m. liepos 1 d. praneša savo vyriausybei, kad birželio 25 dieną vokiečių užnugario komendantas (Feldkommandant) įsakymu Kauno miesto ir apylinkių partizanai buvo nuginkluoti. Komendantas suorganizavo pagalbinę komandą. Ta komanda veikė vokiečių žinioje ir klausė vokiečių įsakymų. Komandos kolektyvan buvo įtraukta ir ne mažai kriminalinių nusikaltėlių.

SS vyrai daugeliu atvejų jau nuo pat vykdymo holokosto pradžios Lietuvoje egzėkucijų darbą vykdė civiliniais rūbais ir ji turėjo subūręs 3,000 Gestapo vyrų tam uždaviniui vykdyti. Jie buvo suskirstyti į keturias Einsatz grupes: A, B, C, D. Kiekvieną grupę turėjo po penkis komandas: 1, 2, 3, 4, 5. Prieš karo pradžią tos Einsatz grupės buvo paskirstytos tarp Šiaurės, Vidurio ir Pietų Wehrmacht'o armijų. Einsatz grupių komandos sekė fronto karinius dalinius ir nuo pirmos dienos vykdė holokosto uždavinius.

Tauta holokoste nedalyvavo. Vykdyto holokosto, nepriklausomai nuo tautos, yra neteisinga ir gėdinga uždėti antspaudą sukilimo vykdytojams „Litauische Partisanen-Aktivisten“ vardus. Ne žydų naikinimui sukilimas buvo ruoštas.

Jaeger'io raportas Stahlecker'ui

Dar gerokai prieš karą SS personalas buvo gerai išreniruotas holokosto planui vykdyti. Generolas Karl Jaeger, SS Standartenführer, Befehlshaber der Sicherheits Polizei und des SD, buvo vyriausias holokosto vykdytojas Lietuvos teritorijoje. Jo pagrin-

diniais padėjėjais buvo leitenantas Guenther Hamann ir seržantas Rauca.

Hamann suorganizavo aštuonių SS vyrų Rollkomandą ir nuo 1941 m. liepos 2 d. kasdien, keisdamas vietoves, aplankė apie 108 miestelius ir miestus ir sunaikino 137,346 žydų tautybės asmenų, jų tarpe ir komunistų, Lietuvoje.

1941 m. gruodžio 1 d. jis pasiuntė raportą generolui Stahlecker, pasigirdamas, kokią pažangą jis padarė Lietuvoje žydų naikinimo procese. Šiauliuose teliko 4,500 žydų, Kaune 15,000 ir Vilniuje 15,000. Jaeger savo raporte ypatingai išgria savo leitenantą Guenther Hamann už jo gerą darbą, uždavinio supratimą ir to sunkaus uždavinio įvykdymą su pagalba jo suorganizuotos Rollkomandos. Tas visas žudynes nuo 1941 m. liepos 2 d. iki gruodžio 1 d., SS Rollkomandos įvykdytas žudynes, Slavinas *Die Zeit* savaitraštyje priskiria lietuviams. Tai siaubinga vieša melagystė. Leitenantas Hamann, siautėjęs 108 vietovėse, savo raporte mini turėjęs partizanų pagalbą dviejose vietovėse. Kokiose funkcijose jų dalyvauta, nėra žinoma. Ar tai buvo partizanai, ar ne, šiandien sunku pasakyti, bet, dokumentuotą įvykį paneigus, priskirti vykdytus darbus Lietuvos partizanams ar visai tautai, tai didžiausias melas.

Antruoją Jaegerio taktininku buvo seržantas Rauca. Jis buvo iniciatorius ir vykdytojas, atrenkant egzėkucijoms žydus iš Kauno ghetto. 1941 metais spalio mėnesį iš maždaug 20,000 ghetto įnamų jo iniciatyva buvo atrinkta apie 10,000 žydų, visus likviduojant IX forte.

Tas pats Rauca 1944 metais gegužės-birželio mėnesiais tardė 8 VLIKo narius (jų tarpe ir šio straipsnio autorius) ir išsiuntė į Vokietiją teismui su valstybės išdavimo kaltinimu. Tie VLIKo nariai ir kiti rezistentai, įkalinti Vokietijos kalėjimuose, išsėgelbėjo nuo mirties tik dėl savo artimųjų sumanymo, pagalbos ir paties karo pabaigos — kuriems dar buvo lemta jos sulaukti.

SANTRAUKA

Aukščiausioji Vokietijos nacių vadovybė (Hitler, Himmler, Goering ir kiti) buvo holokosto iniciatoriai ir kūrėjai. Jie pavedė Reinhard Heydrich'ui suorganizuoti visą holokosto vykdymo mechanizmą. Jau 1939 metų rugsėjo 21 dieną jis sudarė tam uždaviniui

detalesnį planą, sutelkė holokostui vykdytojų kolektyvą ir juos apmokė. Aleksandro Slavino tvirtinimas, kad tai atliko vokiečių Abwehr ryšys su lietuvišiais fašistais yra iš pirmo išlaužtas melas.

Abwehr buvo Vokietijos Wehrmacht'o sistemos dalis. Vokietijos kariuomenė su holokostu neturėjo nieko bendra. Nei aktyvistai, nei baltaraiščiai, nei partizanai, nei jokia kita organizuota lietuvių grupė nei su Abwehr, nei su Einsatz grupėmis jokios sutarties holokosto klausimu nedarė.

Lietuvių aktyvistų frontas Lietuvoje susiorganizavo 1940 metų spalio mėnesį. Vadovybėje fašistų nebuvo. Kai kurie jų buvo sovietinio NKVD areštuoti ir įkalinti, kiti, saugumo sumetimais, iš Lietuvos pasitraukė.

Lietuvių aktyvistų fronto pagrindinis siekimas buvo Lietuvos išlaisvinimas iš okupanto ir Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas. Jie ruošėsi sukilimui prieš Sovietų Sąjungos okupaciją, ne žydų naikinimui. Sovietinėje okupacijoje būdama, Lietuva apie holokostą nežinojo, ir, žinoma, niekas neišvaizdavo, kad tokiu žiaurumu bus žudoma žydų tauta.

Stahlecker iškėlė „itikinamųjų faktų“ idėją. Jos tikslas buvo atiečiai liudyti, esą pavergtos tautos žmonės atsiskaitė su žydais už jų padarytas nuoskaudas lietuviams pirmos sovietų okupacijos metu. Pirmąjį tokį „itikinamąjį faktą“ buvo sukūręs pats Stahlecker savo raportu Himmler'ui. Tam Stahlecker'io „itikinamajam faktui“ paremti jokių įrodymų Lietuvoje nerandama, jis liko tik popierinis, tikrovės falsifikatas.

Jaeger'io vadovauto holokosto priskyrimas lietuviams neturi jokio įrodymo pagrindo. Jo vadovybės metu, penkių mėnesių laidotarpį, nuo 1941 m. liepos 2 d. iki gruodžio 1 d., 108 vietovėse Lietuvoje buvo likviduota 137,346 asmenys. Holokosto egzėkucijas vykdė Einsatz grupė. Hamann aštuonių apmokytų SS vyrų Rollkomanda.

Sutinku išeiti į viešą ir atvirą pokalbį su sukilimo oponentais, dalyvaujant spaudos žmonėms ir lietuviškai visuomenei, ir pokalbio metu pateikti visą turimą holokosta liečiančią dokumentinę medžiagą.

1993 m. liepos 19 d.

Apie tautos kamienio ir jo atšakų santykius

(Atkelta iš 1 ps.)

etikos stokos, mafiosų siaubo ir neprofesionalumo įvairiose gyvenimo srityse. Abi tautos dalys suvokia tautinę tikrovę kaip dvišakį: „mes“ ir „jūs“ sindromas, susidarys ideologinio ir šalio karo metu, grasina geriams ir produktyviems santykiams.

III. IŠEIVIJOS TAUTINĖS POLITIKOS KOMPONENTAI

Išsivaduoti iš šios įtemptos padėties mums visiems reikia pakiešti diferenciacijos sindromą ir konsolidacinį sindromą, kitaip tariant, kad išnyktų žodžiai „mes“, „jūs“ ir kad liktų vienas žodis „Lietuva“. Tai politika, tada dar tik linkėjimų pobūdžio, kurią siūlė vieni iš pirmųjų santykių su tėvyne mezgėjų, jaunieji išeivijos krepšininkai, nuvykę Lietuvon dar 1967 metais. Tokia, kaip aš pavadinau, išeivijos tautinę politiką nei Lietuvoje, nei čia užsienyje niekas nėra pilnai suformulavęs, nors jos kai kurie bruožai randami „veidu“ Lietuva“ šūkyje, kuris buvo mes-tas išeivijai jos liberalinės inteligentijos ir kuriame galime įžiūrėti tokį pat išūkį ir tautos

kamienui. Atseit manau neklystui teigdamas, kad šiuo metu esame naujos politikos išeivijos atžvilgiu formulavimo procese, kurio dalis yra ir šios konferencijos pokalbiai.

Išeivijos tautinė politika, kurią būtų galima apibūdinti ir kaip integracinę, siekiančią optimalios naudos visai tautai, remtusi keliais esminiais komponentais, kuriuos aš taip formuluočiau:

1. Tauta kaip samonės laukas. Pagrindinis reikalavimas išeivijos tautinei politikai sukurti yra tautos sampratos patikslinimas pokapitalistinio ir pomodernistinio pasaulio sąlygomis. Tauta yra žmonių grupė, turinti bendrą istorinę patirtį, gyvenamąjį plotą, kalbą, kultūrą. Tai tradicinis sociologinis tautos apibrėžimas. Sociopsichologinė tautos sąvoka pabrėžia žmonių grupės bendrą kolektyvinę samonę, identitetą, kuris tik iš dalies pareina nuo materialinių sąlygų. Moderniame pasaulyje ekologinis veiksnys vis daugiau praranda reliatyvią reikšmę. Komunikacijos revoliucija grindžia tautą kaip psichologinę plotmę. Šiandieną yra gana realu teigti, kad žmogaus tautinė pri-

(Nukelta į 4 ps.)

Laiškai iš Teatro festivalio Vilniuje (4)

Lietuvos teatrai – ore virš kryžkelės

ALGIRDAS
LANDSBERGIS

Senjor, ty menia neliubis. (Iš Lietuvos populiaraus rusiškai perkaltoto meksikietiško „seriale“ – „mulinės operos“ – „Prosto Marija“)

I festivalį traukė ne tik užsienio spektakliai, kiek lietuviški teatrai. Atidarymo dieną Vilniaus senamiesčio gatvės užtvindė vaikų, studentų, folkloro grupės, svečiai iš Kelmės ir Rokiškio, iš visų Lietuvos kampų. Vėliau pasirodė Panevėžio teatras su Sauliaus Varno stilingomis Witkiewicziaus ir Kafkos interpretacijomis, kiti ansambliai. Pagrindinėje festivalio programoje Lietuvai atstovavo Oskaro Koršunovo, Eimunto Nekrošiaus, Rimo Tumino ir Jono Vaitkaus pastatymai. Sukauptas Lietuvos teatralų polėkis įelektrino Vilniaus orą.

Tuo labiau teko nusivilti, kai likimo kaprizai neleido pamatyti kelių svarbių spektaklių: Vaitkaus „Vėlinių“ (specialiai atgavintų tik vienam vakarui, nors naiviai maniau, kad tokie klasikams amžinai pasilieka repertuare), Tumino „Galilėjaus“, Koršunovo „Senės“ ir kt.

Netrukus pastebėjau, kad lietuvių teatralams buvo nelengva pilnai atsidėti festivaliui. Jų mintys be atvangos kryo į teatro reformą, perversmus, streikus, ateities nežinią. Lietuvių teatrai dabar tartum pakibę ore, kaip lektuvai dėl blogo oro negalintys nusileisti New York'e ir tebesklandantys viršum Philadelphiajos.

Festivalio metu i lietuviškų spektaklių dialogą įkyriai įsiskverbdavo keisti žodžiai, kurie persekioja lietuvių teatralus kaip slogus sapnas. Dėmesys teatru Lietuvoje slūgsta, auditorijos tuštėja. Bet tam tikromis valandomis Vilniaus ir Kauno, Šiaulių ir Panevėžio butuose viskas sustoja – šimtai tūkstančių lietuvių susėda priešais savo televizorius ir atsiduoda populiariųjų „serialų“ – „Santa Barbara“ ar „Prosto Marija“ (Tiesiog Marija) žavesiui. Didysis teatro varžovas, televizija, jam primena, kad jo žvaigždė blėsta. Išsivadavę lietuvių pamaldžiai klausosi, kaip meksikiečiai aktorai savo aistras švirkščia įdubliuota rusų kalba. Taip grįžtama į platųjį pasaulį.

Ja nekogda nevernus!
– *Ja vam neverju,*
senjor!

Festivalio švietais turėjo būti naujas Nekrošiaus pastatymas

Eimuntas Nekrošius – Jaunimo teatro režisierius. Jo pastatymai „Dėdė Vania“, „Pirosmi“, „Kvadratas“ – rodyti Tarptautiniame teatro festivalyje Vilniuje – daugelio mūsų matyti Čikagos Tarptautiniame teatro festivalyje 1988 ir 1990 metais.

Rimas Tumina – Lietuvos Mažosio teatro režisierius, kurio režisuota drama „Čia nebus mirties“ buvo pastatyta Čikagoje, Jaunimo teatro scenoje, 1991 metais.

Oskaras Koršunovas – vienas iš jaunųjų Lietuvos teatro režisierių.

„Karmen“. Jo repeticijos, su pertraukomis, užsitęsė jau daugiau kaip porą metų. Jau vien iš susikaupusių legendų apie repeticijų fejerverkus, stulbinančias scenas, būtų galima sudurstyti bent septynių valandų spektaklį. Jaunimo teatro aktorai, įkvėpti, užsidega; repeticijos staiga nutrūksta, apsiyvel aktorai puola į neviltį...

Daugelį lietuvių, o ypač kai kuriuos svečius iš užsienio, tokia padėtis stebina ir erzina. Teko girdėti, kaip televizijoje tokia nuostabą išreiškė svečias iš Amerikos. Jo blaiviam, pragmatiškam protui buvo sunku suprasti tokias režisieriaus pauzes. Yra ypatingas talentas, yra kolektyvas, yra paklausa – kodėl tad viskas sustoja? Reikia gaminti spektaklius, kaip gaminta anksčiau. („Get on with it, man!“)

Tas prakeiktas kūrybinis procesas, deja, klausia kitokių dėsnių.

Atkaklus darbas, kakta daugumai ir inercijos sieną yra svarbi genijaus sudėtinė dalis, bet jo neužtenka. Nekrošiaus nepaprast jautrumas, kraštutinis atsidavimas kūrybiniam projektui

pagimdė jo ankstesniusius šedevrus, tuos LIFE vadovės Rūtos Vanagaitės-Wiman gražiai pavadintus „brangakmenius“ iš Lietuvos teatro „aukso fondo“, kurie po syki buvo rodomi festivalyje – „Kvadrata“, „Pirosmi“, „Dėdė Vania“. Bet tas pats jautrumas ir atsidavimas kūrėją daro ir labai pažeidžiamu, šiandien jam čiaupia burną ir stabdo ranką. Senovės graikai tai gerai suprato; jie žinojo, kad mūšis kartais pradingsta. Jų reikia šauktis, bet garantijų, kada jos sugrįš, nėra.

Kita tos ilgos Nekrošiaus tylos priežastis yra bendra visai potalitarinei Rytų Europos kultūrai. Paklaustas, ar dabar mažiau jdomu kurti nei priešpauos, cenzūros laikais, jis atsakė: „Dabar iš viso nematau prasmės. Menas gimsta iš vargo ir nelaisvės. Dabar, kai lyg ir nebėra prieš ką kovoti, pajutau, kad sąmoningai ieškau – ne, ne vargo, – bet to, kam galėčiau būti opozicijoj. Visas Lietuvos menas jau treji metai kaip neatgyja. Gal po kažkiek laiko ir ims kurti, bet jau tikrai nebe taip, kaip

anksčiau“.

(„Vengrijoje nebėra tos politinės jėgos, kuri buvo naudinga teatrui“, spaudos konferencijoje kalbėjo Katona Jozsef režisierius Zsambeki. „[Tada] laikraščiai melavo, televizija melavo... Dabar teatras neprado savo išskirtinės reikšmės, bet tos išskirtinės vietos, kurią buvo užėmęs socialistinėse šalyse, – jau nebete. Ir simptomai daug kur labai panašūs“.)

Santvarkos totalinės užmačios, pasikėsinimas į patį Nekrošiaus ir jo tautos asmenybę buvo nepaprastas iššūkis ir paskata jo kūrybiniam genijui. Po tokio iššūkio viskas gali atrodyti maža ir menka.

Ar tai reiškia, kad Lietuvos teatras netenka Nekrošiaus? Čia kelios optimisto užuominos apie kelius, kuriais galėtų pasukti režisierius. Pavyzdžiui, pagal Gogolio apysakos motyvus pastatytoje „Nosyje“ (Jaunimo teatro repertuare, bet neįtrauktoje į festivalio programą) savo „nosies“ netekęs veikėjas, nekultūringas tipas, trumpam užklysta į Peterburgo teatre rodomą „Kariaus Lyro“ spektaklį. Ištrauką iš „Lyro“ Nekrošius vaizduoja jam nebūdingu stiliumi – perdėtais judesiais, tragikomisku deklamuimu. Ta ištrauka Nekrošius ne tik tiktai rutulioja savo „Nosies“ istoriją, bet ir ironiškai komentuoja savo ilgai užtrukusias ir laikinu pralaimėjimu pasibaigusias imtynes su Šekspyru, savo nepavykusį mėginimą pastatyti jo „Lyra“. Ar patsai kūrybinis procesas negalėtų būti Nekrošiaus ateities teatro maistu? O jei akistata su Šekspyru, kodėl ne su lietuvių klasikais? Juk Nekrošius dažnai, drauge su savo aktoriais, perrašydavo tekstus. Patsai sunkumas, nesugebėjimas šiandien kurti yra svarbi, erdvi tema.

Senjor, dajte mne revolver, ja jevo ubju!

Vilniaus Akademinio dramos teatro mažojoje salėje Oskaro Koršunovo grupė rodo „Paumėjimus“, sukurto laisvai naudojantis rusų rašytojo Danilo Charmsio tekstais. Jaunasis režisierius jau apdovanotas tarptautiniuose festivaliuose, neseniai pastatė spektaklį Vokietijoje.

Scenoje matome keistą žaidimą, be logiškos sąsajos, prie kurios įpratome įprastiniuose pastatymuose. Veikėjai, ypač vyrai su katilokais, kartais primena trečiojo dešimtmečio figūras – Kafkos, Chaplin'o, Magritte'ra. Judėdami, kaip automatai, jie improvizuoja, atsimuša vieni į kitus, pina nesibaigiančias judesio arabeskas. Jie nesavarankūs, neturi laisvos valios. Jų judesiai primena iš aukšto apsprestą chaosą.

Žodžiai šiame spektaklyje yra kupini pavojingos magijos. Pavyzdžiui, vos aktorius ištaria „sugrauzė pelytę, sugrauzė“, jis pats virsta pelyte ir, savo ruožtu, išgąsdina smuikuojančią moterį. Žodžiai keičia, naikina tapatybes; vyksta pavojinga grandininė reakcija; tirštėja grėsmės atmosfera. Tie akrobatiški automatai panašūs į dar žmones primenančias raioaktyvias marionetes jau po pasaulio galo. Jie atrodo pasmerkti begalinėms transformacijoms, tartum kokiam budistinių persikūnijimų ciklui. Todėl jų žaidimas be džiaugsmo ir be vilties. Bet jų nelaukti judesiai ir grupuotės sukelia juoką. Spektaklis suteikia estetinį pasitenkinimą, nes matome režisieriaus išradimą, jaunųjų aktorių meistriskumą.

„Paumėjimai“ yra ir idomus kultūrinis reiškinys platesne prasme. Koršunovas, Nakas bei kiti Lietuvoje atgaivino trečiame ir ketvirtame dešimtmetyje „Oberiu“ pasivadinusio rusų

Jonas Juškaitis

DVIDEŠIMT PENKI HAIKU

Jonas Juškaitis

Dūluoja žmonių
Veidai atsiminimuos
Lyg vandens ženklai.

Iš mėnesienos
Per visas mėnesienas
I mėnesieną...

Radau, kupstelis,
Kur motinos motina,
Tu liūdnas kape...

Sugrįžkit skaudūs,
Iš lūpų kam ištarti
Sugrįžkit, žodžiai.

Diemedžiūos žaliuos
Prieš spindintį mėnesį,
Prieš mėnesėlį.

Taip sunkiai sirgta,
Jog net atskleistą knygą
Nugulė dulkės.

Vėjas į kryžių
Pučia, o, rodos, lauke
Rauda pats kryžius.

Žydičiom varpom
Stovintis laukas rugių
Pasiekė veidą.

Noriu pabūti
Vienas, be nieko, tiktai
Su savo metais.

Danguj vieversiai,
O pavasario šalna
Žemėj. Koks rytas!

Ar nors pakelei
Sunkiausia žemės medį –
Elgetos lazda?

Pilnaties pilna
Pilnavidurė naktis
Pilnaties naktį.

Rankoj mergaitė
Prieš jos akies stebuklą
Sėklos stebuklas.

Mėlynės šilkas
Obels šakoj aplinkui
Rausvuosius žiedus.

Dirba gyvieji,
Bet mirusieji girdi
Visus jų darbus.

1993

Scena iš Oskaro Koršunovo grupės Danilo Charms pjesės pastatymo Tarptautiniame teatro festivalyje Vilniuje.

„absurdistų“ judėjimo (Danilo Charmsio, Aleksandro Vedenskio, etc.) tekstus. Kodėl jaunieji lietuvių režisieriai iš viso šimtmečio pasirinko šiuos, o ne kitus autorius?

Rusų „oberiutai“ skirtingi nuo tuo pačiu metu Prancūzijoje veikusių siurrealistų, kurie reikalavo išsproginti visuomeninę santvarką ir pakeisti patį gyvenimą. „Paprastiausias siurrealistinis gestas“, tada paskelbė prancūzų siurrealistinis poetas Andre Breton. „yra išeiti į gatvę su pistoletu rankoje ir imti šaudyti į minią“. „Oberiutai“ buvo patys persekiojami ir

(Nukelta į 4 psl.)

Tarptautinis teatro festivalis Vilniuje: scena iš Rimo Tumino režisuoto Mažosio teatro spektaklio – Bertolt Brecht dramų „Galilėjus“.

Apie naująją Lietuvos meną

DANAS LAPKUS

Gegužės mėnesį po žymiausių Amerikos muziejus ir meno organizacijų Jungtinių Valstijų valdžios pakviestas važinėjo Vilniaus šiuolaikinio meno centro direktorius Kęstutis Kuizinas. Šiuolaikinio meno centras, įkurtas prieš metus, yra valstybinė institucija, o jo misija — organizuoti tiek lietuviško, tiek užsienio šiuolaikinio meno parodas. Čikagoje Kęstutis Kuizinas priėmimą surengė Aligimantas Kezys savo „Galerijoje“ Stickney, Illinois, kurio metu paprašiau besisvečiuojantį direktorių atsakyti į keletą klausimų apie Lietuvos meną.

— *Esi vyriausybės patarėjas meno klausimais, tad atstovauji oficialiai Lietuvos meno politikai. Koks tavo, o kartu ir šios politikos, meno vertinimo kriterijus?*

— Vienas tokių kriterijų yra menininko klausia. Jei ta klausia ne dirbtinė, nėra kažkoks paviršutinis sekimas šiuolaikinėmis paviršių formomis ar tendencijomis, — tada gerai. Anksčiau svarbus kriterijus — originalumas — šiom dienomis yra labai reikalingas. Absoliutaus originalumo dailėje nebėra nuo 20-ųjų amžiaus pradžios. Egzistuoja tik tam tikras originalumas, kuris nukreiptas į save. Bet svarbiausia klausia. Autentiškumas klausos sau ir aplinkai. Ir laiko aspektas. Gali būti sunkiai atskirti, pažūrėjus į: nūninkai, nors pavidalai būtų labai šiuolaikiniai, kad tai dalykai — dirbtiniai. Šiais laikais sunku, kad menininkas galėtų gyventi užsidaręs nuo aplinkos. Daug kas Lietuvoje sako, „man nereikia informacijos, nereikia žurnalų, televizijos“, bet tai absurdas. Visa pomoderizmo epocha remiasi tuo, kad yra paneigiami bet kokie barjerai tarp masinės kultūros, tarp įtakos, kurią patiri gyvenime.

— *Ar jauči Lietuvoje tųranti pomoderizmo?*

— Kaip visumos jo nėra. Nėra atmosferos. Bet yra atskiri menininkai, kurie gyvena gerokai laisvesnį gyvenimą idėjų pasaulyje, yra menininkų daugiau keliančių, matančių ir rodančių, kurie visai lygiavertiai galėtų dalyvauti geriausiose pomoderizmo parodose.

— *Kas?*

— Mindaugas Navakas, Gediminas Urbonas, Mindaugas Šnypas, Deimantas Narkevičius, Londonas.

— *Vardini skulptorius.*

— Dailės akademijoje jie dar gavo seną cehinį išsilavinimą, bet daugumas atitrūsta nuo tradicinių drobės ar molio. Kaip vienas svarbiausių Vilniaus šiuolaikinio meno centro tikslų yra įvairovės rodymas, nes be įvairovės mūsų darbas būtų beprasmiškas. Reali situacija yra kiek kitokia: 80% parodų sudaro tradicinės parodos, pavyzdžiui, tapyba ant drobės, tam tikri žanrai, kurie formaliai nedaug varijuoja tarp dvidešimties ir keturiasdešimties metų itakos ir tai ne visada Europos meno kontekste, bet kai mes atsukame į įvairovę ir bandome pristatyti šio amžiaus įvairius išraiškos būdus, tada atsiranda idėjų kontekstas ir meno egzistavimo prielaidos. Rodome ne tik tapybą, bet ir instaliacijas, video meną, nes atviram žmogui tradicinių priemonių nebeužtenka. Be įvairovės meno kūryba, mano akimis žiūrint, tampa labai dirbtinė. Atsiranda ne meno, bet amato plėtojimas. Apie meniškumo kriterijus galima pradėti kalbėti tik tada, kai atsiranda skirtumas tarp amato ir meno. Aišku, yra tam tikros išimtys, pavyzdžiui, mūsų gyvi klasikai, kurie yra sustoję kažkokiam laike, bet dėl to jų negalima menkinti, nes jie jau turi datuotą istorinę prasmę ir juos reikia atsiminti, rodant retro-

Danas Lapkus su Vilniaus šiuolaikinio meno centro direktorium Kęstutiu Kuizinu Algimanto Kezio „Galerijoje“, Stickney, Illinois.

Jono Tamulaičio nuotrauka

spektyvinę mūsų meno tendenciją. Daugeliui menininkų įvairovė kelia konfliktą su tikrove. Tačiau juk pluralizmas sudaro visą meno įdomumą! Jei plečiasi dėmesys naujam menui, tradicionalistų daugumai netgi fiziškai yra vis mažiau galimybių įsiterpti su savo darbais. Žiūrovams, studentams formuojasi naujas įvaizdis, kuris priimamas kaip geros kokybės ar gerų vertybių standartas. Tai pagrindinis mūsų darbo tikslas.

— *Šiuolaikinio meno centro situacija man atrodo keblė. Atvirai lauzote senas normas, bet gaunate pinigų iš valdžios, t.y. mokesčių mokesčių, kurie tas normas kūrė ir puoselėjo. Ar nėra spaudimo pataikauti masiniam skoniui?*

Juk 50 metų „menas priklausė liaudžiai“.

— Jei orientuosies į masinį žiūrovą... Atvirkščiai, aš manau tokios stambios institucijos, dotuojamos valstybės, programa, krypties reikalai turi būti ekspertų rankose, o ne orientuoti į paklausą.

— *Koks Jūsų biudžetas?*

— Sunku pasakyti, nes viską keičia infliacija. Man išvaizduojant, buvo apie 4.000 dolerių dotacija per mėnesį. Vilniaus šiuolaikinio meno centre dirba daugiau negu 60 žmonių. Šiluma surija didžiausius pinigus. Parodom nelieta. Parodų rengimas, kuratorių samdymas, ekspozavimas — lėšų stengiamės gauti iš kitur. Labai padeda draugiški ryšiai su Šiaurės meno centru Helsinkyje, IFA (Kultūrinių ryšių su užsieni institutas Bonnoje), Goethe institutu Berlyne,

Louisiana muziejumi Danijoje, Varšuvos Šiuolaikinio meno centru — didelę parodų rengimo patirtį ir finansines galimybes bei tarptautinį autoritetą turinčiomis organizacijomis.

— *Kokia menininko padėtis Lietuvoje?*

— Aš manau, kaip ir visame pasaulyje. Nedaug kas pragyvena vien iš meno. Aš matau prasmę paremti valstybės pinigais būtent tuos, kurie kuria nekomercinį meną. Bet koks tradicinis menas daugiau susijęs su daiktiskąja verte, o kūrimas instaliacijų yra tik menininko noras būti kažkame, matant tame prasmę. Lietuvoje nėra jokių sąlygų meno remimui, jokių įstatymų. Todėl bet koks nekomercinio meno kūrimas tikrai yra pramuštgalviškas reikalas. Yra keletas sekmingų menininkų. Jie turi kvietimų daryti projektus užsienyje. Svarbiausia, kad nefunkcionuoja dailininkų finansavimo, stipendijų sistema.

— *Kas įvyko ar įvyks reikšmingiausio šiuolaikinio meno centre?*

— Kitais metais — Fluxus festivalis, skirtas Jurgio Mačiūno atminimui. Pastarasis renginys yra ypatingas ne tik savo koncepcija (numatyta paroda, kino, videofilmų peržiūra, konferencija, originalūs „performancai“ ar apimtimi (kviečiama apie 40 menininkų iš 12 pasaulio šalių), bet ir tuo, jog tai specialus projektas, skirtas Vilniaus šiuolaikinio meno centrui ir kuruojamas pasaulinės garsenybės Renė Bloko. Be to, tai turbūt pirmoji didžiulė meno paroda Vilniuje, po kurios realiai galima tikėtis tarptautinių atgarsių.

— *Koks yra tipiškas priekaištas Tau?*

— Vienas priekaištų, kad mes rodome daug tendencijų, kurios yra visame pasaulyje, atseit mes tuo pasaulio nenustebinsime. Iš karto noriu prieštarauti, kad nėra tikslas stebinti. Tikslas yra pasiekti lygį, kuriame galėtų vykti dialogas, apsikeitimas idėjomis. Praėjo tas laikas — centrų ir provincijos. Darosi tinklas. Mano supratimu Lietuvoje nėra šiuolaikinio meno. Todėl ir šis Centras atsirado Vilniuje, kad šiuolaikinis menas kurtųsi.

— *Ačiū už pokalbį. Sėkmės Tau!*

ATITAIŠYMAI

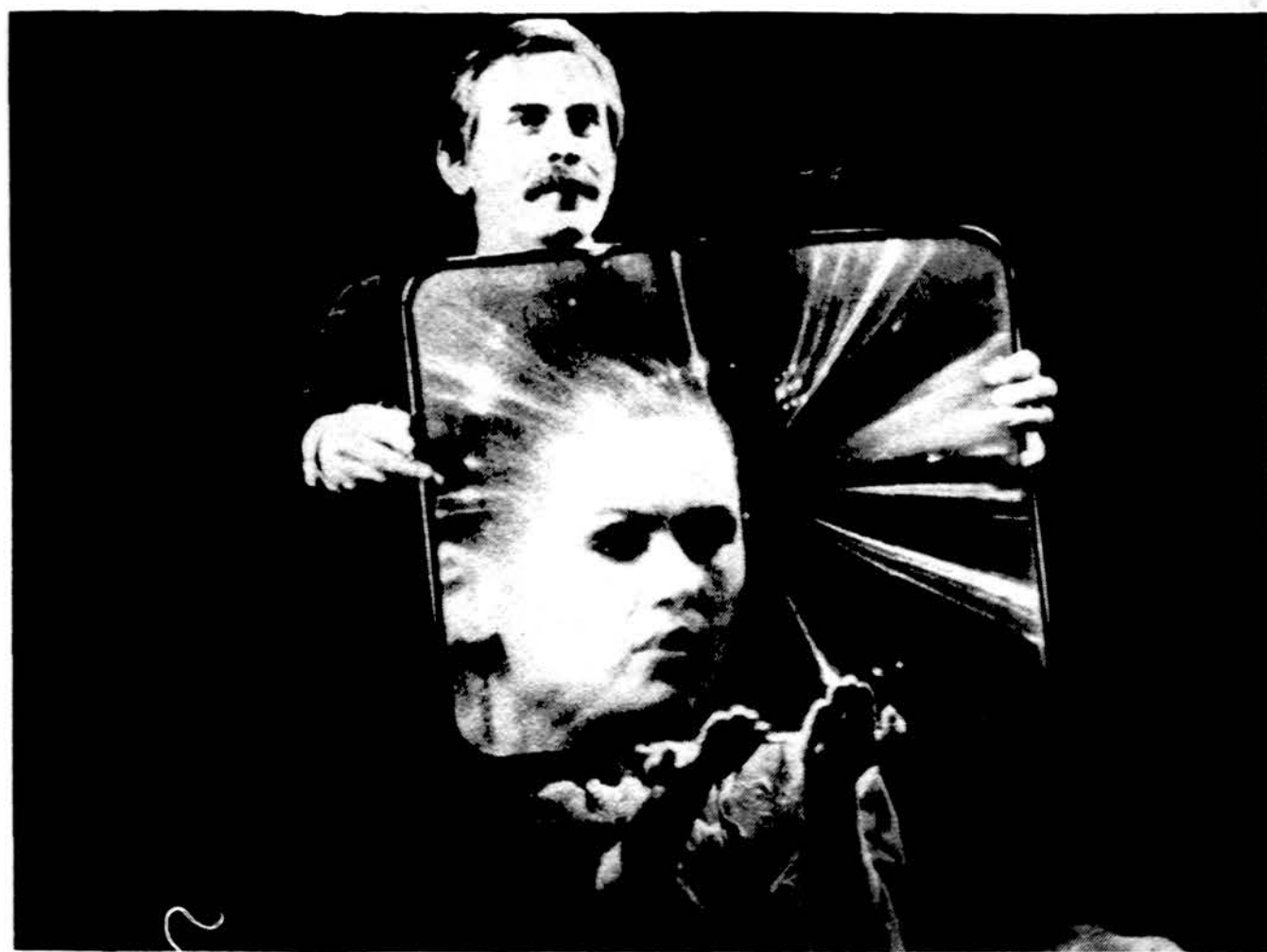
Dailininkės Onos Dokalskaitės monografijos recenzijoje „Noru kalbėtis su žiūrovu (Draugo kultūrinis priedas, 1993 m. liepos 3 d.) pažymėta, kad knyga spausdino Morkūnas Printing Company. Turėjo būti: „Knygos tekstą surinko Morkūnas Printing Company, Chicago, Illinois, ir Vladimir Paperly and Associates, Los Angeles, California. Spausdino Questar Printing Company, Chicago, Illinois“. Toliau recenzijos tekste rašoma: „...jos mama gavo paskyrimą dirbti Minsko laikraščio redakcijoje šaržiste“. Turėjo būti: „...jos mama gavo paskyrimą mokytojai prie Vitebsko, o ji pati buvo priimta į Vitebsko meno technikumą ir, ji baigusi, dirbo Minsko laikraščio redakcijoje šaržiste“.

Prie „Laisvės“ iš Teatro festivalio Vilniuje (1) 1993 m. liepos 3 d. nu-

Baleto šokėjai iš Lietuvos Mindaugas Bauzys ir Žilvė Baikštė su juos po baigiamojo koncerto New York'e pasveikinusia Daniela Lozoraitiene.

Lincoln Center, New York, nuo birželio 7 iki 28 dienos vyko Tarptautinis baleto konkursas, kuriame dalyvavo Vilniaus Operos ir baleto teatro šokėjai Žilvė Baikštė ir Mindaugas Bauzys. Dvi savaites dalyviai tobulinosi su įvairių choreografijos mokyklų balietmeisteriais, trečią savaitę — vyko konkursas. Žilvė Baikštė (20 metų amžiaus) laimėjo bronzos medali; aukso medalis nebuvo paskirtas.

Tarptautinis teatro festivalis Vilniuje: iš Eimunto Nekrošiaus režisuoto Jaunimo teatro spektaklio „Dėdė Vania“.

Laiškai iš Teatro festivalio (4)

(Atkelta iš 3 psl.)

galiausiai nužudyti. Režimui beveik pavyko juos ištrinti iš kultūrinės sąmonės, išstumti juos į tuštumą ir tylą, kurioje vėliau popieriuje kelias Beckett'o veikėjai.

Savo „Senės“ pabaigoje Charmsas rašo: „Mano galva buvo nuleista, ir aš tyliai kalbėjau: „Vardas Tevo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios ir amžių amžiams, amen“. Absurdo karalystėje — būdingai rusiškas tiesioginis religinio jausmo prasiveržimas. Pasaulio absurdiškumas Samuel Beckett'ui daro tikėjimą neįmanomum. Lyg atkartodamas 4-ojo šimtmečio teologą, Charm-

sas sako: „Tikiu, kadangi absurdiška“.

Charmsas ir jo bendraminčiai išjungia visas reikšmių ir prasmės sistemas. Jie vaizduoja kasdienybę, kuri išvirsta į groteską ir košmarą. Savo pasaulį stebėdami siaubo apimtų vaikų akimis, jie jame įžiūri ir tai, ką regėjo markizas de Sade: „Syki mačiau kovą tarp musės ir valalo“, rašė Vedenskis. „Tai buvo taip baisu, kad aš išbėgau į gatvę“. Siaubas — ir stebuklo ilgesys.

Scenoje mirštantis pasaulis, bet publika labai gyva. Koršunovo grupė turi savo nuolatinį pasekėjus, jų amžius tarp 13 ir 30

metų. Jie reaguoja, juokiasi, tartum scenoje matytų savo pačių gyvenimo veidrodį. Scenoje sukaupia grėsmę, įvykių slogiškumą, didysis „non sequitur“ — sąsajos stoka jiems atrodo logiški, jų kasdienybės atvairtas. (Koršunovas minėjo savo „pasibaigtą vaikystę ir ankstyvą jaunystę“; save ir bendraminčius jis vadina „pašaliečiais“, „nepolitiškais“.)

Festivalio metu teko girdėti, kad sugrįžęs iš Vokietijos Koršunovas ims statyti kažką kitoniško. Ar jo „oberiutinė fazė“ baigiasi? Gal jis pajuto žaidimo iššluotoje scenoje, tarpduryje ribas? Jo tolimesnis žingsnis turėtų būti labai įdomus.

(Bus daugiau)

Apie tautos kamieno ir jo atšakų santykius

(Atkelta iš 2 psl.)

klausomybė pareina ne nuo gyvenamos vietos, o yra ryšių, komunikacijos, sąmonės padaras. Pagal šią sąvoką, tauta yra pasisklidusių pasaulyje bendros sąmonės žmonių bendrija, santarvė ir sąjunga; ši samprata realiai modifikuojama ir teoriškai neigia diferenciacijos sindromą. Valstybė neturi moralinės teisės nuo išeivijos atsiriboti ar ją ignoruoti ir privalo traktuoti kiekvieną lietuvių, kur jis begyventų, vienodai. Pagal šį požiūrį valstybė yra įpareigota rūpintis išeivijos tautinių gyvastingumą, išlaikyti ją metropolijos traukos lauke ir, kiek įmanoma, susigrąžinti tautiečius į savąją žemę.

2. Emigracijos apribojimas. Emigracinė valstybės politika

meryje pridėta nuotrauka pirmo puslapio apatinėje vaizduoja režisierius Ingmar Bergman, repetuojantį „Madame de Sade“ spektaklį, ne sceną iš šio vaidinimo.

Prie straipsnio „Dainuojantais žingsniais kelionė“ (Draugo kultūrinis priedas, 1993 m. liepos 3 d.) viena iš nuotraukų (paimta iš Draugo fotografijų archyvo, kur ji priskirta Čiurlionio ansamblio fotografijų rinkiniui) yra „Grandinėles“ mergaičių nuotrauka, daryta Jono Karlos 1972 metais po koncerto Community College teatre, Cleveland'e. Nuotraukoje matomos (iš kairės į dešinę) Diana Strimaityte, Ada Jasinevičiūtė, Aušra Kaminskaitė ir Žilvė Kljoriytė, besikalbančios su „Grandinėles“ muzikantu Dan Wolfe.

Liepos 17 dienos kultūriniame priedė po idėta nuotrauka Stepono Dariaus sesers Kotrynos Stulpinienės (iš Balzeiko Lietuvių kultūros muziejaus Stepono Dariaus archyvo) neteisingai pažymėta, kad ji stovi kartu su savo vyru. Kaip Draugui praneša Gražina Gages-Stulpinaitė, nuotraukoje matomas jos tėvas, Kotrynos Stulpinienės sūnaitis Stasys Stulpinas, jos vyro Vinco (William) jauniasis brolis. Del šių klaidų, įvykusių dėl mūsų ar ne dėl mūsų kaltės, palietusius, o taipgi skaitytojus atsiprašome.

sudaro antrą tautinės politikos komponentą. Persitvarkant į privatušų ir rinkos ekonomiją, neišvengiamai atsirastų sąlygos, skatinančios emigraciją, kurios laisva demokratine valstybė nei moraliniu, nei tarptautinės teisės požiūriu negali tiesiogiai kontroliuoti. Jau ir dabar galime pastebėti vadinamą „duoneliautojų“ antplūdį ir proto bei talento nutekėjimą. Nauja masinė emigracija būtų itin nuostolinga tautoms, nes šiandieną, ypač Lietuvos atveju, žmogus ir jo protas yra pagrindinis ekonominis veiksnys. Neišvengiamą emigraciją valstybė gali įtaigauti netiesiogiai per pozityvius akstinus tevyne nepalikti ir mažinti emigracijos nuostolius per išeiviją integruojančią ir tautos kamieną politiką. Galutinai emigracijos apimtį priklausys nuo krasto politinio stabilumo ir demokratinių bei ekonominių gerovės ir teisingumo.

3. Ryšių ir sąveikos vystymas. Trečias tautinės išeivijos politikos komponentas, artimai susijęs ir iš dalies išplaukias iš pirmo ir antrojo, yra sąveikos ir ryšių tarp metropolijos ir periferijos išvystymas, vedantis į tautos dalių integraciją vienumon.

Atskirų tautos dalių architektūrinis integravimas pirmiausia yra valstybės reikalas, bet konkrečioms ryšiams svarbu palikti kuo didesnę privačią iniciatyvą. Valstybė turėtų veikti per neutralius įstatymus, depolitizuotas valstybines įstaigas bei privačias organizacijas ir individus. Partiniais interesais nuspalvinta politika ves tik prie įtampos intensyvėjimo. Tą patį galima pasakyti ir išeivijai, ypač jos bendrinės organizacijos. Nemanau, kad yra vaisinga, pavyzdžiui, Lietuvių Bendruomenė, nurodinėti, kaip Lietuvoje reikia balsuoti ar dalyvauti politiniame procese per formalų atstovavimą Seime.

Sąveikos ir ryšių vystymą konkretizuojant, manau, kad svarbu siekti įgyvendinti šiuos bendrus tikslus:

a. Tautos dalių politinių ir ekonominų teisių lygybė.

b. Išeivijos politinio vaidmens užsienyje tinkamas įvertinimas Lietuvos interesų įgyvendinimui.

c. Tautinio identiteto išeivijoje palaikymas.

d. Išeivijos ekonominio indėlio į Lietuvos ūkį skatinimas.

e. Aktyvi reimigracinė politika.

Manau, kad tokiu pagrindu organizuojami ryšiai ir sąveika duos optimalią naudą tiek Lietuvai, tiek ir išeivijai.

KRETINGOS JUBILIEJUS

Kretingos miestas švenčia 740 metų jubiliejų A. Monsevičiaus tapybos ir keramikos darbų parodos atidarymu 06.23 d. Šventė teisė keturias dienas. 06.25 d. Kretingos muziejuje surengta mokslinė konferencija „Kretingai — 740 metų“, atidaryta A. Boso medalių paroda, prie Kultūros rūmų veikė liaudies muzikos vakarai. 06.26 d. šv. Mišių aukojimo metu pašventintas miesto herbas ir atidengtas paminklas Jurgiui Pabrėžai.

„I LAISVĖ“ STUDIJŲ SAVAITĖ

Liepos 19 d. Birštono „Versmės“ sanatorijoje, vyksta fondo „I laisvę“ studijų savaitė „Lietuvos nepriklausomybei — 75“. Tai jau keturiasdešimtoji studijų savaitė. Ilgą laiką jos buvo rengiamos Europoje. Į jas suvažiuoja kultūrininkai, mokslininkai, politikai aptardavo Lietuvai ir lietuvių bei aktualius klausimus. Pernai tokia savaitė pirmą kartą vyko Lietuvoje — Nidoje. Šiemet pasirinktas Birštonas. Šios studijų savaitės temos: ekonomika, kultūra, žurnalistika ir visuomenė. Studijų savaitės dalyviams bus rengiamos išvykos, vakaronės ir koncertai. („Lietuvos rytas“, 07.15)